

Kazimiera Wódz, Monika Szpoczek-Sało

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Praca ze społecznością jako element kluczowy i warunek powodzenia programu rewitalizacji zdegradowanych obszarów miasta Studium przypadku

Abstract: The article presents a concrete example of suitability of methods of community organizing in the revitalization of the degraded district of the city. The issue of revitalization is among the priorities of territorial and social cohesion policy implemented with the support of European funds in its present a financial perspective European Union. Revitalization is understood as the output of a crisis situation of degraded areas by implementation of comprehensive and integrated social, economic and space programs. It has actually gained solid legal grounds from the accepted recently by the Polish Sejm on Revitalization Law on of 23 July 2015 (Dz.U. 2015, poz. 1777). The aim of the article is to point out how in the revitalization programs to build and use the potential of the local community. The authors are not confined to general guidelines but also refer to the practical experience gathered owing to social projects implemented in Lipiny.

Key words: community work, revitalization, social cohesion, local community

Wstęp

Celem artykułu jest ukazanie na konkretnym przykładzie przydatności metody organizowania społeczności lokalnej (*community organizing*) w rewitalizacji społecznej zdegradowanej dzielnicy miasta. Problematyka rewitalizacji jest jednym z priorytetowych obszarów polityki spójności realizowanej przy wsparciu środków

europejskich w obecnej perspektywie finansowej (2014—2020) (por. Ustawa z dnia 11 lipca 2014 roku, Dz.U. 2014, poz. 1146, z późniejszymi zmianami). Rewitalizacja, rozumiana jako wyprowadzanie ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych dzięki kompleksowym, zintegrowanym działaniom społecznym, gospodarczym i przestrzennym, zyskała solidne podstawy prawne w przyjętej w ostatnim czasie przez Sejm RP Ustawie o rewitalizacji z dnia 23 lipca 2015 roku (Dz.U. 2015, poz. 1777) oraz zabezpieczenie finansowe w postaci znaczącej puli środków pochodzących z europejskich funduszy strukturalnych i inwestycyjnych (około 9—10% alokacji ogółem na krajowe i regionalne programy operacyjne, tj. około 25 mld zł). Wysoka ranga problematyki rewitalizacji miast, jako jednego z pięciu obszarów strategicznej interwencji wymagających zintegrowanych działań terytorialnych, zapisana została w Umowie Partnerstwa przyjętej przez Komisję Europejską 23 maja 2014 roku. Zgodnie z zapisami Umowy fundusze unijne będą stanowiły jedno z podstawowych źródeł finansowania projektów rewitalizacyjnych w ramach regionalnych programów operacyjnych (PO), wspieranych także z programów krajowych: PO Infrastruktura i Środowisko, PO Polska Wschodnia, PO Wiedza, Edukacja, Rozwój oraz PO Inteligentny Rozwój. Warunki i procedury wdrażania projektów rewitalizacyjnych w ramach programów operacyjnych w latach 2014—2020 zawierają opracowane w Ministerstwie Infrastruktury i Rozwoju i zatwierdzone w lipcu 2015 roku wytyczne, w których przyjęto szerokie rozumienie rewitalizacji, jako działania całościowego, obejmującego powiązane z sobą kwestie społeczne oraz gospodarcze lub przestrzenno-funkcjonalne, techniczne czy środowiskowe, integrujące interwencję na rzecz społeczności lokalnej i lokalnej gospodarki, skoncentrowane terytorialnie i prowadzone w sposób zaplanowany oraz zintegrowany (por. „Wytyczne w zakresie rewitalizacji w programach operacyjnych na lata 2014—2020”, MIR, Warszawa 3 lipca 2015 roku, s. 5). Zarówno w „Wytycznych...”, jak i w innych dokumentach rządowych odnoszących się do rewitalizacji zdegradowanych obszarów polskich miast w latach 2014—2020 (por. „Projekt Krajowej Polityki Miejskiej czy założenia Narodowego Planu Rewitalizacji 2022”, MIR, Warszawa 2014) podkreśla się, że projekty rewitalizacji na każdym etapie tworzenia i wdrażania powinny być realizowane we współpracy ze wszystkimi interesariuszami, w tym z mieszkańcami obszaru rewitalizacji. Ustawa o rewitalizacji z dnia 23 lipca 2015 roku, w art. 5.1 (rozdz. 2: „Partycypacja społeczna”) stanowi, że: „Partycypacja społeczna obejmuje przygotowanie, prowadzenie i ocenę rewitalizacji w sposób zapewniający aktywny udział interesariuszy, w tym prowadzenie konsultacji społecznych oraz powołanie Komitetu Rewitalizacji”. W cytowanych dokumentach nie znajdziemy konkretnych wskazówek, co do warunków i instrumentów umożliwiających realizację w praktyce tych założeń.

W licznych w ostatnim czasie prowadzonych na różnych forach dyskusjach na temat rewitalizacji, konferencjach i spotkaniach organizowanych przez jednostki samorządowe (Urząd Marszałkowski, Urząd Miasta Bytomia)¹ czy przez organiza-

¹ W ostatnim czasie zostały zorganizowane konferencje poruszające temat rewitalizacji w mieście Bytom m.in. „Rewitalizacja a smart city. Czy »smart« rewitalizacja się opłaca przy wykorzystaniu środków Regionalnego Programu Województwa Śląskiego 2014—2020?”, których celem

cje pozarządowe (m.in. Naprawmy Sobie Miasto) wynika, że kwestia partycypacji mieszkańców w tych przedsięwzięciach nie należy do priorytetowych, można więc oczekiwać, że działania aktywizujące zogniskują się wokół instrumentów polityki społecznej, przede wszystkim pomocy dla osób i rodzin zagrożonych wykluczeniem społecznym. Nie negując wagi tego rodzaju działań w programach rewitalizacji zdegradowanych obszarów miast, uważamy za konieczne poszerzenie tego instrumentarium o metody służące budowaniu kapitału społecznego i pobudzaniu aktywności całej społeczności.

Rewitalizacja zdegradowanych obszarów miejskich jako instrument polityki spójności terytorialnej Unii Europejskiej²

Rewitalizacja zdegradowanych obszarów miejskich jako element zintegrowanej polityki miejskiej jest jednym z obszarów priorytetowych polityki spójności terytorialnej UE, której celem jest niwelowanie dysproporcji w poziomie rozwoju regionów w krajach członkowskich. W szczególny sposób polityka ta nakierowana jest na regiony najsłabiej rozwinięte, na przykład peryferyjne regiony rolnicze bądź regiony zurbanizowane, dotknięte różnego rodzaju zjawiskami kryzysowymi (art. 158 traktatu o Wspólnocie Europejskiej). Polityka spójności, wywiedziona ze strategicznych dokumentów UE (przede wszystkim odnowionej Strategii lizbońskiej oraz odnowionej Strategii zrównoważonego rozwoju), koncentruje się na trzech celach: konwergencji (spójności), podniesieniu konkurencyjności i zatrudnienia oraz europejskiej współpracy regionalnej.

Z punktu widzenia interesującej nas tematyki największe znaczenie mają inicjatywy europejskie, podejmowane w ramach polityki regionalnej UE, obejmujące również politykę miejską. Zainteresowanie miastami jako obszarem realizacji europejskiej polityki spójności sięga przełomu lat 80. i 90. ubiegłego stulecia. Pierwszy program polityki regionalnej UE, skierowany bezpośrednio do miast (Urban Pilot Project), uruchomiony został w roku 1989 i trwał dziesięć lat (do roku 1999). Zrealizowane w jego ramach innowacyjne programy pilotażowe dotyczyły gospodarki, środowiska oraz problemów społecznych i dostarczyły wielu cennych idei, wykorzystanych w podjętej w 1994 roku Inicjatywie Wspólnotowej (IW) URBAN I (1994—1999), kontynuowanej w latach 2000—2006 (URBAN II)³.

jest przygotowanie społeczności lokalnej, samorządowców, przedstawicieli biznesu do Modelowej Rewitalizacji Miasta, na co miasto Bytom otrzymało 100 mln euro.

² W tej i innych częściach opracowania wykorzystuję moje wcześniejsze teksty: Wódz (2010, 2011a, 2011b, 2013).

³ Inicjatywa Wspólnotowa URBAN I oraz URBAN II realizowana była w krajach starej UE w latach 1994—2006. Jej głównym celem było wspieranie innowacyjnych projektów rewitalizacji miast i zwiększania spójności społecznej w miastach. Od 2007 roku Inicjatywa URBAN nie

Inicjatywa Wspólnotowa URBAN (I, II), podobnie jak wcześniejsze Urban Pilot Projects czy realizowane od 1997 roku URBAN AUDIT i działająca od 2002 roku sieć URBACT, odegrała kluczową rolę w kształtowaniu europejskiej polityki wobec miast. Założenia i zasady tej polityki zebrane zostały w Acquis URBAN, dokumencie podsumowującym doświadczenia programu URBAN, przygotowanym wspólnie przez 40 miast z 10 krajów starej UE w grudniu 2003 roku (tzw. Deklaracja strasburska). Dwa lata później, w czerwcu 2005 roku, na konferencji poświęconej przyszłości programu URBAN w Saarbrücken, przyjęto „Common Declaration of URBAN Cities and Players”, jako zbiór celów i priorytetów polityki miejskiej. Intencją autorów Deklaracji było zwrócenie uwagi Komisji Europejskiej (reprezentowanej na konferencji przez Komisarz ds. polityki regionalnej Danutę Huebner), a także Parlamentu Europejskiego na potrzebę kontynuacji pozytywnych doświadczeń Inicjatywy Wspólnotowej URBAN w dziedzinie zarządzania miejskiego, podnoszenia jakości życia w problemowych dzielnicach miast i włączenia polityki miejskiej w główny nurt polityki spójności UE. Do najważniejszych zasad przyszłej polityki miejskiej określonych w Acquis URBAN zaliczono:

- 1) zintegrowane, międzysektorowe podejście, łączące odnowę środowiska materialnego i dostosowanie lokalnej infrastruktury do zmieniających się warunków gospodarczych, społecznych, demograficznych i ekologicznych, ze wspieraniem biznesu, a także z promocją zatrudnienia i integracji społecznej grup najbardziej upośledzonych z edukacją i podnoszeniem kwalifikacji, ochroną kultury i środowiska naturalnego;
- 2) skuteczne, oparte na zasadach partnerstwa zarządzanie i administrowanie programami miejskimi z naciskiem na partycypację obywateli i lokalnych aktorów społecznych (zarówno biznesu, jak i organizacji non profit, czy not-for-profit) w programach rewitalizacji miast; wspieranie programów budowanych oddolnie ma służyć wzmocnieniu lokalnej demokracji;
- 3) jasne, przejrzyste kryteria wyboru obszaru, w którym mają być prowadzone działania rewitalizacyjne oraz koncentracja środków i kompetencji w obszarach dotkniętych depryzacją, powiązanie rozwoju miast z rozwojem regionalnym;
- 4) wymiana doświadczeń w skali narodowej oraz w skali europejskiej w ramach sieci URBACT⁴.

Większość z postulatów zawartych w Acquis URBAN znalazła odzwierciedlenie w „Strategicznych wytycznych Wspólnoty dla spójności” (SWW) w nowym okresie programowania 2007—2013, przyjętych przez Radę UE w dniu 6 października 2006 roku. Proponowane w SWW działania i programy skoncentrowane na obszarach miejskich obejmowały m.in. promocję miast jako siły napędowej rozwoju regionalnego w kontekście realizacji odnowionej Strategii lizbońskiej, promowanie wewnętrznej spójności w obszarach miejskich (m.in. przez upowszechnienie zintegrowanego podejścia do rewitalizacji kryzysowych dzielnic i terenów

jest kontynuowana, jej dorobek upowszechniany jest m.in. przez sieć URBACT, w której aktywnie uczestniczą polskie miasta. Zob. www.fundusze-strukturalne.gov.pl/urban.html (data dostępu: 25.12.2015).

⁴ Common Declaration, URBAN Future, 2005.

poprzemysłowych) i promocję zrównoważonego, policentrycznego rozwoju sieci miejskiej na poziomie krajowym i wspólnotowym.

Szczegółowe wskazówki dotyczące miejskiego wymiaru polityki spójności przedstawiła w lipcu 2006 roku Komisja Europejska w Komunikacie do Rady i Parlamentu⁵. W dokumencie tym Komisja wskazuje możliwości wykorzystania funduszy europejskich do działań służących podnoszeniu atrakcyjności miast — z zastrzeżeniem, że chodzi o działania zintegrowane, obejmujące wszystkie wskazane w Acquis URBAN i wynikające z założeń odnowionej Strategii lizbońskiej dziedziny: wsparcie dla innowacji, przedsiębiorczości i gospodarki opartej na wiedzy, zwiększenie liczby miejsc pracy i poprawę ich jakości, zmniejszanie nierówności w obrębie miast (promowanie integracji społecznej, równości szans i zwiększanie bezpieczeństwa obywateli), zarządzanie rozwojem miast i finansowanie odnowy miast (aktywna polityka miejska), obejmujące elastyczną współpracę pomiędzy różnymi poziomami administracji (miasto—region—państwo), zintegrowane podejście do rozwoju obszarów miejskich, angażowanie obywateli i uczenie się na bazie wymiany doświadczeń i dobrych praktyk przez tworzenie sieci wymiany wiedzy (URBACT II, EUKN i inne), wykorzystanie partnerstwa publiczno-prywatnego w finansowaniu odnowy terenów miejskich i wspieranie mieszkalnictwa społecznego (inicjatywa JESSICA i inne).

Wiele państw członkowskich UE, wykorzystując doświadczenia Inicjatywy Wspólnotowej URBAN, opracowało rządowe programy polityki miejskiej. Kierunki tej polityki — jak już wspomniano we wstępie — wyznaczają Agenda Terytorialna Unii Europejskiej oraz Karta lipska na rzecz Zrównoważonych Miast Europejskich. Oba te dokumenty nie mają, co prawda, charakteru obligatoryjnego, ale wiele krajów UE uwzględnia zasady w nich wymienione w swoich programach rewitalizacji kryzysowych obszarów miasta, przykładowo: Francja (*Contrat de Ville*), Wielka Brytania (*City Challenge* czy *Single Regeneration Budget*), Irlandia (*Area-Based Response to Long-Term Unemployment*), Holandia (*Social Renewal Programme*)⁶. Wymienione tytułem przykładu programy, mimo oczywistych różnic wynikających ze specyficznych uwarunkowań poszczególnych krajów, opierają się na modelu partnerstwa lokalnego, zakładającego aktywny udział obywateli w kształtowaniu polityki miejskiej — przez różne fora, grupy robocze, publiczne debaty, dyskusje i konsultacje za pomocą Internetu oraz uczestnictwo w pracach stowarzyszeń i organizacji pozarządowych reprezentujących lokalne grupy interesu (szerzej zob. Geddes, Le Gales, 2001, s. 229; K. Wódz, 2003, s. 33—42; 2005a, s. 36—44; 2010, s. 21—23).

Upowszechnienie opisanego modelu w programach rewitalizacji problemowych obszarów miast okazało się katalizatorem dla radykalnych przeobrażeń w obszarze pracy socjalnej, przede wszystkim stworzyło realne zapotrzebowanie na funkcjonujące dotychczas na marginesie głównego nurtu profesjonalnej pomocy społecznej

⁵ Komunikat Komisji do Rady i Parlamentu Europejskiego: „Polityka spójności i miasta. Rola miast i aglomeracji w odniesieniu do wzrostu i zatrudnienia w regionach”. KOM (2006) 385 z 12 lipca 2006 roku.

⁶ Geddes, Benington (2001, s. 34).

działania o charakterze środowiskowym, odwołujące się do różnych modeli organizowania społeczności lokalnej (*community organizing*). Zwrot ku zorientowanym terytorialnie programom polityki społecznej przyczynia się do wzmocnienia roli lokalnych systemów wsparcia społecznego, w tym także — instytucji integracji społecznej (pomocy społecznej, pośrednictwa pracy, edukacji, ochrony zdrowia, policji). Otwierając pole do ponadsektorowej współpracy w ramach konkretnych projektów socjalnych, formuła partnerstwa lokalnego sprzyja nie tylko poprawie efektywności pracy socjalnej, ale także włączeniu „interesariuszy” (beneficjentów końcowych w biurokratycznym żargonie unijnym) do udziału w tworzeniu i wdrażaniu lokalnych programów walki z wykluczeniem społecznym (zob. Geddes, Benington, 2006).

Polityka miejska jako odpowiedź na kryzysowe zjawiska w polskich miastach Nowe podejście do rewitalizacji po akcesji do Unii Europejskiej

Wraz z akcesją do UE Polska została zobowiązana do podjęcia reform systemowych zgodnych z regulacjami i wytycznymi UE w dziedzinie polityki rozwoju i spójności społecznej, w tym — polityki miejskiej⁷.

Rewitalizacja zdegradowanych obszarów miast należy do kluczowych elementów zintegrowanej, kompleksowej polityki miejskiej, zgodnie z wytycznymi sformułowanymi w Agendzie Terytorialnej UE i Karcie lipskiej na Rzecz Zrównoważonych Miast Europejskich⁸. Wskazania zawarte w tych dokumentach w niewielkim stopniu wykorzystywane były w lokalnych programach rewitalizacji, przygotowanych przez gminy w ramach Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego (ZPORR) w pierwszym okresie programowania funduszy unijnych (2004—2006)⁹. W kolejnym okresie programowania 2007—2013 projekty

⁷ Zostały one sformułowane w wielu dokumentach UE, przede wszystkim w Strategii lizbońskiej (marzec 2000) skorygowanej na szczycie w Göteborgu w 2001 roku, odnowionej w 2005 roku oraz w przyjętej na szczycie w Nicei w 2000 roku Europejskiej Agendzie Społecznej, która za jeden z głównych priorytetów polityki społecznej uznała zwalczanie biedy, wszelkich form wykluczenia społecznego i dyskryminacji (<http://www.mps.gov.pl/integracja/index.php?mleft=10> [data dostępu: 25.12.2015]). W lutym 2005 roku Komisja Europejska przyjęła Nową Agendę Społeczną, w której określone zostały priorytety UE w dziedzinie unowocześniania i rozwoju europejskiego modelu społecznego oraz promowania spójności społecznej w ramach Strategii lizbońskiej (por. Komunikat Komisji w sprawie Agendy Społecznej COM (2005), luty 2005).

⁸ Dokumenty przyjęte na Nieformalnym Spotkaniu Ministrów Państw Członkowskich UE ds. Spójności Terytorialnej i Rozwoju Miast (24—25 maja 2007 roku, Lipsk).

⁹ Przykłady zintegrowanych działań rewitalizacyjnych obejmujących centra miast czy dawne dzielnice robotnicze należą wciąż do rzadkości, chociaż pierwsze, pilotażowe projekty rewitalizacji powstawały w miastach województwa śląskiego już w okresie przedakcesyjnym — m.in. uważany

rewitalizacyjne realizowane były na podstawie wytycznych Strategii Rozwoju Kraju na lata 2007—2015 w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych (Priorytet 6.2: Rewitalizacja obszarów zdegradowanych, Podziałanie 6.22: Rewitalizacja — „duże miasta”). Po roku 2004 Polska, przystępując do sieci URBACT, mogła skorzystać z dorobku programu URBAN w dziedzinie zintegrowanego podejścia do rewitalizacji i rozwoju miast. Jednak, jak wynika z badań i ekspertyz przygotowywanych m.in. przez Instytut Rozwoju Miast z Krakowa, projekty realizowane w latach 2007—2013 w ramach RPO miały w większości charakter punktowy, wycinkowy, skoncentrowany na działaniach modernizacyjnych i inwestycjach infrastrukturalnych (por. *Narodowy Plan Rewitalizacji...*, 2014, s. 3; Jarczewski, 2012).

Prace nad ustawowym uregulowaniem polityki rozwoju miast, w tym ich rewitalizacji, prowadzone były od kilku lat w Ministerstwie Rozwoju Regionalnego, a następnie — w Ministerstwie Infrastruktury i Rozwoju. Główne założenia Krajowej Polityki Miejskiej do roku 2020 zostały opracowane w Ministerstwie Rozwoju Regionalnego w 2012 roku. Zwieńczeniem tych prac było uchwalenie w 2015 roku przez Sejm RP Ustawy Rewitalizacyjnej (planowane początkowo na 2011 rok; zob. Dziekoński, 2008). Intensyfikacja prac nad założeniami Krajowej Polityki Miejskiej do roku 2020 wiąże się ściśle z przyjętymi w 2010 projektami rozporządzeń regulującymi politykę spójności UE po roku 2013 (Europa 2020¹⁰). Przyjęte w tym samym roku przez Radę Ministrów RP dokumenty strategiczne (przede wszystkim „Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010—2020: Regiony, miasta, obszary wiejskie 2010—2020” oraz „Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030”) określiły cele ukierunkowanej terytorialnie polityki rozwoju. Ich uszczegółowienie znajdujemy w opublikowanym przez MIR w 2014 roku projekcie Krajowej Polityki Miejskiej, w którym problematyka rewitalizacji zdegradowanych obszarów miast zajmuje znaczące miejsce („Krajowa Polityka Miejska 2023. Projekt”. MIR, marzec 2014, projekt został przyjęty przez Radę Ministrów na posiedzeniu w dniu 20 października 2015 roku). Głównym celem strategicznym KPM jest wzmocnienie zdolności miast i obszarów zurbanizowanych do całościowych procesów zmiany¹¹.

za jeden z najbardziej udanych projekt rewitalizacji starówki w Bielsku-Białej (Skalski, 2002, s. 37) czy mniej znany poza województwem projekt rewitalizacji robotniczej osady Kolonia Zgorzelec, prowadzony we współpracy z niemieckim IBA Emscher Park (Rendchen, 1996, s. 41). Z tego wczesnego (przedakcesyjnego) okresu pochodzi także wiele interesujących projektów rewitalizacji pojedynczych budynków przemysłowych, zrealizowanych przez prywatnych inwestorów. Jednym z najciekawszych jest bez wątpienia przekształcony przez Monikę Pacę i Johanna Brosa w galerię sztuki — a właściwie w centrum animacji kulturalnej i biurowiec Szyb Wilson, stanowiący część dawnej kopalni „Wieczorek” w Janowie (por. J. i K. Wódz, 2009).

¹⁰ Jednolity tekst dokumentu „Europa 2020 — Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu”, opublikowany 3 marca 2010 przez Komisję Europejską, dostępny jest na stronie internetowej http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_PL_ACT_part1_v1.pdf (data dostępu: 17.11.2015).

¹¹ Dokument Krajowej Polityki Miejskiej został przyjęty przez Radę Ministrów na posiedzeniu w dniu 20 października 2015 roku. KPM wskazuje pożądane kierunki rozwoju miast oraz ich obszarów funkcjonalnych. Cele szczegółowe por.: „Krajowa Polityka Miejska 2023”, <https://www.mir.gov.pl/strony/zadania/polityka-rozwoju-kraju/polityka-miejska/> (data dostępu: 16.11.2015).

Silne umiejscowienie rewitalizacji obszarów zdegradowanych w KPM wynika z pilnej potrzeby skoordynowanej odpowiedzi na wyzwanie, jakim jest degradacja fizyczna, społeczna i gospodarcza wielu fragmentów polskich miast. Celem działań w zakresie rewitalizacji jest całościowa zmiana danego obszaru — mamy tu na myśli nie tylko poprawę jakości życia dzięki przeprowadzonym remontom budynków i poprawie ich estetyki, lecz także, a może przede wszystkim, przywrócenie na danym obszarze aktywności gospodarczej oraz społecznej. W związku z wyznaczonymi celami KPM zakłada wsparcie merytoryczne samorządów miejskich oraz analizę i wskazanie koniecznych modyfikacji prawa dla umożliwienia skutecznego prowadzenia zintegrowanych działań rewitalizacyjnych. Założenia polityki miejskiej zakładają również wypracowanie mechanizmów powszechnego angażowania podmiotów i kapitału prywatnego w realizację działań związanych z odnową miast. W rozumieniu KPM rewitalizacja staje się zatem ważnym elementem rozwoju miasta i powinna mieć charakter interdyscyplinarny, obejmujący całościowe działania skoncentrowane na obszarze objętym interwencją.

Kolejne uszczegółowienie zasad dotyczących działań rewitalizacyjnych w programach operacyjnych na lata 2014—2020 zawierają wytyczne Ministra Infrastruktury i Rozwoju, skierowane do instytucji zarządzających regionalnymi i krajowymi programami operacyjnymi („Wytyczne...”, 2015). Wytyczne mają formę ramową, co oznacza, że instytucje zarządzające poszczególnymi programami operacyjnymi mogą opracować własne szczegółowe wskazówki w zakresie programów oraz procedur wyboru projektów rewitalizacyjnych. W dokumencie sformułowano szczegółowe warunki, jakie muszą spełnić projekty rewitalizacyjne, by mogły zostać dofinansowane ze środków UE. Głównym źródłem finansowania projektów rewitalizacyjnych są środki regionalnych programów operacyjnych (EFRR oraz EFS), natomiast wsparcie z krajowych programów operacyjnych jest uzupełniające i odbywa się głównie na podstawie formułowania preferencji dla projektów wynikających z programów rewitalizacji¹². Wytyczne w zakresie rewitalizacji w programach operacyjnych na lata 2014—2020 weszły w życie 3 lipca 2015 roku.

Zwieńczeniem dotychczasowych prac zmierzających do stworzenia realnych warunków implementacji w Polsce zintegrowanego podejścia do rewitalizacji jest wspomniana już Ustawa o rewitalizacji¹³ (Dz.U. 2015, poz. 1777), która określiła w sposób kompleksowy zasady oraz tryb przygotowania, prowadzenia i ocenę procesu rewitalizacji. W myśl ustawy kluczowym instrumentem wdrażania rewitalizacji stają się gminne programy rewitalizacji (GPR). Do podstawowych funkcji GPR należy zidentyfikowanie przestrzeni wymagającej interwencji na podstawie szczegółowych analiz i badań oraz opracowanej strategii prowadzenia działań rewitalizacyjnych na danym obszarze. Ustawa o rewitalizacji reguluje kwestie

¹² Jednolity tekst wytycznych Ministra Infrastruktury i Rozwoju dostępny jest stronie internetowej <https://www.mir.gov.pl/strony/zadania/fundusze-europejskie/wytyczne/wytyczne-na-lata-2014-2020/> (data dostępu: 14.11.2015).

¹³ Jednolity tekst ustawy znajdziemy na stronie internetowej https://www.mir.gov.pl/media/10242/Ustawa_z_dnia_9_pazdziernika_2015_o_rewitalizacji.pdf (data dostępu: 20.10.2015).

partycypacji społecznej w procesie rewitalizacji rozumianej jako „przygotowanie i ocena rewitalizacji w sposób zapewniający aktywny udział interesariuszy, w tym prowadzenie konsultacji społecznych oraz powołanie Komitetu Rewitalizacji (rozdz. 2, art. 5.1 Ustawy). Konsultacje prowadzone przez wójta, burmistrza albo prezydenta miasta obejmują zarówno tradycyjne informowanie i zasięganie opinii interesariuszy, w tym za pomocą komunikacji elektronicznej (art. 5, ust. 3, pkt. 1), jak i stosowane dotąd sporadycznie w komunikacji pomiędzy władzą publiczną a obywatelami w polskich gminach spotkania, debaty, warsztaty, spacer studyjne, ankiety, wywiady, wykorzystywanie grup przedstawicielskich (art. 5, ust. 3, pkt 2). O podniesieniu rangi konsultacji społecznych w ustawie świadczy kolejny zapis (art. 5, ust. 4), który stanowi, że: „Konsultacje społeczne prowadzi się z wykorzystaniem formy, o której mowa w ust. 3 pkt 1, oraz co najmniej dwóch form, o których mowa w ust. 3 pkt 2”. Wzmocnieniu partycypacji społecznej służyć ma powołanie Komitetów Rewitalizacji, które „stanowi[ą] forum współpracy i dialogu interesariuszy z organami gminy w sprawach dotyczących przygotowania, prowadzenia i oceny rewitalizacji oraz pełni[ą] funkcję opiniodawczo-doradczą wójta, burmistrza albo prezydenta miasta” (art. 7.1). Ustawa nie precyzuje szczegółowych zasad wyznaczania składu i zasad działania Komitetu Rewitalizacji, zobowiązując jednak radę gminy do określenia tych zasad, zgodnie z treścią art. 7.1 w drodze uchwały (art. 7, ust. 2 i 3). Ustawodawca przewiduje również rozwiązanie mające na celu uproszczenie procesu rewitalizacji m.in. przez:

- Utworzenie na obszarach rewitalizowanych Specjalnej Strefy Rewitalizacji (SSR). Status SSR umożliwi korzystanie ze szczególnych udogodnień (np. możliwość przyznania dotacji na remonty budynków), a także uprości procedury administracyjne związane z realizacją GPR (art. 25).
- Uchwalenie miejscowego planu rewitalizacji (szczególna forma miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego), który będzie podstawą realizacji przekształceń urbanistycznych oraz prac inwestycyjno-budowlanych ujętych w GPR (art. 3, ust.1 Ustawy z dnia 27 marca 2003 o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym).
- W cytowanych dokumentach nawiązania do modelu polityki miejskiej, wypracowanego w ramach Inicjatywy Wspólnotowej URBAN, która odegrała kluczową rolę w ukształtowaniu się nowego, zintegrowanego podejścia do problemów rewitalizacji społecznej zdegradowanych obszarów miejskich, są ewidentne (por. Dziekoński, 2008; Skalski, 2009).

W kontekście polityki strukturalnej Unii Europejskiej ważnym dokumentem na poziomie regionalnym jest Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2020+”¹⁴. Zapisy Strategii szczegółowo określają kierunki rozwoju województwa śląskiego oraz wskazują konieczność podjęcia zintensyfikowanych działań w zakresie rewitalizacji, co wydaje się oczywiste, biorąc pod uwagę skalę występowania zjawisk kryzysowych w miastach tego regionu.

¹⁴ Dnia 1 lipca 2013 roku Radni Sejmiku Województwa Śląskiego przyjęli Uchwałę Nr IV/38/2/2013 Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2020+”.

Rewitalizacja zdegradowanych obszarów miejskich w województwie śląskim — dokonania i perspektywy¹⁵

Obiektywnie trudna i pogarszająca się sytuacja miast województwa śląskiego — regionu, w którym w sposób szczególny ujawniły się negatywne zjawiska towarzyszące przekształceniom strukturalnym ostatnich 20 lat — stawia przed władzami lokalnymi nowe pilne zadania w dziedzinie polityki miejskiej. Dekapitalizacja substancji mieszkaniowej i infrastruktury technicznej, deficyt tanich mieszkań, koncentracja problemów społecznych w dzielnicach miast dotkniętych skutkami restrukturyzacji przemysłu, powstawanie tzw. ugorów miejskich, polaryzacja społeczno-przestrzenna i wytwarzanie się swoistych gett skumulowanego ubóstwa i zamkniętych obszarów bogactwa, rozpad miast (suburbanizacja), upadek centrów miejskich — to wskazywane najczęściej przykłady niekorzystnych zjawisk, z którymi borykają się polskie miasta, pozbawione jak dotychczas znaczącego wsparcia ze strony państwa¹⁶. W województwie śląskim takich miast, w których opisane problemy występują w formie dramatycznej, jest wiele. Rozwiązanie tych problemów bez kompleksowych, wieloletnich programów rewitalizacji, inicjowanych i koordynowanych przez samorządy gminne, a wspieranych przez państwo, nie będzie możliwe.

Po 1990 roku niektóre miasta w Polsce, przy wsparciu zagranicznych ekspertów, zainicjowały pilotażowe projekty rewitalizacji, ale zarówno ich zakres, jak i rezultaty były raczej skromne (Juzwa, Wódz, red., 1996). Punktem zwrotnym i czynnikiem o zasadniczym znaczeniu dla wzrostu zainteresowania samorządów gmin programami rewitalizacji okazała się akcesja Polski do struktur UE w 2004 roku i uruchomienie pierwszego strumienia funduszy strukturalnych na lata 2004—2006. Bezpośrednim impulsem do przygotowania przez samorządy miast projektów rewitalizacji obszarów problemowych były cele i działania przewidziane w Zintegrowanym Programie Operacyjnym Rozwoju Regionalnego (ZPORR) na lata 2004—2006 (Priorytet 3.3: Zdegradowane obszary miejskie, przemysłowe i powojenne). W ramach ZPORR realizowane były w latach 2004—2006 w blisko dwustu miastach w Polsce projekty rewitalizacji wybranych obszarów czy obiektów przemysłowych. W województwie śląskim projekty takie realizowano m.in. w Bielsku-Białej, Chorzowie, Gliwicach, Sosnowcu czy Pszczynie (zob. J. Wódz, K. Wódz, 2009; Wódz, 2010).

Choć wiele miast województwa śląskiego, zainteresowanych pozyskiwaniem środków z funduszy strukturalnych UE, opracowało lokalne programy rewitalizacji, tylko nieliczne z tych programów stanowią element kompleksowej i długofalowej polityki miejskiej. Z przeprowadzonej przez Instytut Gospodarki Przestrzennej

¹⁵ Por. Wódz (2010, s. 26—29).

¹⁶ Zob. stanowisko uczestników konferencji *Polityka państwa wobec miast*, Katowice, 11—12 stycznia 2007 roku; por. także Stanowisko Śląskiego Związku Gmin i Powiatów z dnia 6 lutego 2009 roku.

i Mieszkalnictwa w Warszawie oceny programów rewitalizacyjnych, które powstały w latach 2004—2006 w ramach ZPORR (Priorytet 3.3.: Zdegradowane obszary miejskie, przemysłowe i powojkowe), wynika, że zdecydowaną większość z nich stanowiły tzw. projekty infrastrukturalne, projekty odnowy przestrzeni publicznych, renowacji pojedynczych budynków lub ich zespołów, a mniej niż jedną trzecią — projekty kompleksów edukacyjnych, kulturalnych, turystycznych, ewentualnie gospodarczych na terenach przemysłowych i rewitalizacji historycznych centrów miast (Siemiński, Topczewska, 2009). Autorzy wspomnianej ekspertyzy, wskazując na słabości dotychczasowych programów rewitalizacyjnych, zwracają uwagę na brak systemowego uregulowania tej problematyki w ustawodawstwie z zakresu planowania rozwoju i zagospodarowania przestrzennego. Barierą w prowadzeniu przez samorządy miast aktywnej polityki rewitalizacyjnej są także ograniczone możliwości finansowe w sektorze publicznym, przy braku odpowiednich regulacji prawnych, stanowiących zachętę dla sektora prywatnego (Skalski, 2004, s. 115—125). Piętą achillesową dotychczasowych programów rewitalizacji jest współdziałanie pomiędzy podmiotami zaangażowanymi (przynajmniej potencjalnie) w realizację tych programów (instytucjami zarządzającymi i pośredniczącymi różnego szczebla, lokalnymi grupami interesu) oraz ich bardzo niski poziom społecznienia. To także efekt luk w organizacyjno-prawnym „oprządkowaniu” procesu programowania i wdrażania projektów rewitalizacji — braku standardów dotyczących zarządzania programami, koordynacji, uprawnień gmin, rozszerzonych procedur konsultacyjnych, włączania zainteresowanych mieszkańców w procesy decyzyjne itp. (m.in. Dziekoński, 2008; Skalski, 2009)¹⁷.

W województwie śląskim z inicjatywy Śląskiego Związku Gmin i Powiatów cztery miasta: Bytom, Chorzów, Ruda Śląska, Świętochłowice, wzięły udział w projekcie „Support for Cities”, realizowanym w ramach programu URBACT II. W każdym z miast wytypowano do programu dzielnice najbardziej zdegradowane, o najwyższym natężeniu problemów ekonomicznych, społecznych, ekologicznych. Przygotowany przez ekspertów UE raport końcowy zawiera szczegółowe rekomendacje dotyczące celów i zasad budowania kompleksowych projektów rewitalizacji dla każdego z miast (obszarów) oraz wspólne dla całej aglomeracji górnośląskiej propozycje działań w zakresie polityki miejskiej, oparte na najlepszych praktykach UE¹⁸.

¹⁷ O ustawowe uregulowanie tych kwestii od lat apeluje działające w Polsce od 1998 roku Stowarzyszenie Forum Rewitalizacji, por. www.fr.org.pl (data dostępu: 17.10.2015); por. także publikacje z serii: „Rewitalizacja Miast Polskich” Instytutu Rozwoju Miast z Krakowa.

¹⁸ Autorzy raportu, eksperci projektu „Support for Cities”: Sonja Mikkelsen — kierownik projektu (Dania), Nils Scheffler (Niemcy) i Nigel Wakefield (Wlk. Brytania), w swoich rekomendacjach dla miast województwa śląskiego kładą szczególny nacisk na współuczestnictwo obywateli w programach rozwoju zaniedbanych obszarów miast, proponując uczestnikom konkretne rozwiązania sprawdzone w krajach Europy Zachodniej i USA. Bezpośrednim efektem tych rekomendacji było zgłoszenie przez uczestniczące w projekcie „Support for Cities” śląskie miasta do Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego na lata 2007—2013 wspólnej propozycji powołania czterech Centrów Inicjatyw Lokalnych. Szerzej patrz: www.silesia.org (data dostępu: 10.10.2015).

Po zakończeniu projektu URBACT II wiele śląskich miast przystąpiło do realizacji projektów finansowanych ze środków Unii Europejskiej, zmierzających do przywrócenia świetności zniszczonych obszarów miejskich. Podejmowane działania były finansowane przede wszystkim z RPO, Priorytetu 6.2: Rewitalizacja obszarów zdegradowanych, Poddziałanie 6.2.2: Rewitalizacja — „duże miasta”¹⁹.

W latach 2007—2013 Bytom był beneficjentem wcześniejszych projektów finansowanych ze środków UE, m.in. zrealizowano następujące przedsięwzięcia: „Rewitalizacja przemysłowych dzielnic Bytomia — utworzenie nowoczesnego centrum rekreacyjnego, edukacyjnego i kulturalnego na Rozbarku”, „Rewitalizacja zaniedbanych przestrzeni miejskich poprzez utworzenie »Kolorowych Podwórek«”, „Adaptacja i zmiana sposobu użytkowania dwóch obiektów po byłej Kopalni Węgla Kamiennego »Rozbark«, obejmujących zabytkowy budynek cechowni i budynek administracyjny wraz z zagospodarowaniem przyległego terenu”, „Przebudowa ulic: Świętochłowickiej i Łagiewnickiej w Bytomiu”, „Budowa Regionalnego Centrum Sportu »Na Skarpie«”, „Termomodernizacja budynku Pływalni Krytej w Bytomiu”, „Zakup i dostawa 17 nowoczesnych stanowisk do intensywnej terapii noworodka dla 5 szpitali w tym Szpitala Specjalistycznego nr 2 w Bytomiu”, „Termomodernizacja Zespołu Szkół Gastronomiczno-Hotelarskich”, „Stworzenie stref aktywności inwestycyjnej na terenach przemysłowych Bytomia — obszar 1 »Reaktywacja Górnośląskiej Kolei Wąskotorowej« — przebudowa 3 obiektów mostowych kolei wąskotorowej na odcinku od ulicy Składowej do dzielnicy Szombierki”, „Budowa rolnikowskiego skateparku na terenie Parku Miejskiego im. F. Kachla w Bytomiu — lokalizacja inwestycji”, „Przebudowa skrzyżowania na ul. Chorzowskiej (droga krajowa DK-79) z ul. Głowackiego w Bytomiu”, „Modernizacja terenów rekreacyjno-sportowych w Domu Dziecka nr 3, plac Jana 13”, „Budowa tras rowerowych nr 6 i 20 na terenie Bytomia”²⁰, „Budowa szkolnej hali widowiskowo-sportowej”, „Budowa Bytomskiego Odcinka Obwodnicy Północnej Aglomeracji Górnośląskiej — Etap III”. Wymienione działania miały przede wszystkim charakter punktowy i trudno oszacować efekty społeczne i gospodarcze działań prowadzonych z wykorzystaniem infrastruktury. Zadanie jest tym

¹⁹ Szczegółową analizę wykorzystania środków z Priorytetu 6.2 oraz 6.2.2 znajdziemy w dokumencie: „Raport końcowy: Rewitalizacja obszarów zdegradowanych — ocena procesu i identyfikacja pożądanych kierunków działania podmiotów publicznych i prywatnych w województwie śląskim”. Dostępny na stronie internetowej; <https://efs.slaskie.pl/zalaczniki/2012/04/05/1333625441.pdf> (data dostępu: 30.09.2015).

²⁰ Szczegółowe informacje na temat realizowanych programów znajdziemy na stronie internetowej projektów: <http://www.bytom.pl/regionalne-centrum-sportu>; <http://www.bytom.pl/termomodernizacja-budynku-plywalni-krytej-w-bytomiu-droga-do-ograniczenia-niskiej-emisji>; <http://www.bytom.pl/stworzenie-stref-aktywnosci-inwestycyjnej-na-terenach-poprzemyslowych-bytomia-obszar-1>; <http://www.bytom.pl/budowa-rolnikowskiego-skateparku-na-terenie-parku-miejskiego-im-f-kachla-w-bytomiu>; <http://www.bytom.pl/modernizacja-kompleksu-sportowego-torkacik-w-bytomiu-wraz-z-budynkiem-biurowomagazynowym>; <http://www.bytom.pl/modernizacja-terenow-rekreacyjno-sportowych-w-domu-dziecka-nr-3-plac-jana-13>; <http://www.bytom.pl/budowa-tras-rowerowych-nr-6-i-20-na-terenie-bytomia> (data dostępu: 27.09.2015).

trudniejsze, że brak praktycznie prowadzonego monitoringu potrzeb i efektów społecznych projektów.

W wyniku wielu analiz, które jednoznacznie wykazały, że Bytom jest jednym z najbardziej dysfunkcyjnych obszarów UE w nowej perspektywie, miasto pozyskało środki z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego na lata 2014—2020 w wysokości 100 mln euro na całościową rewitalizację (w krajowych dokumentach Bytom został wytypowany jako terytorium wymagające wielosektorowego wsparcia, tzw. Obszar Strategicznej Interwencji (OSI))²¹.

Rewitalizacja została zaplanowana na każdej warstwie tkanki miejskiej. Do głównych założeń zaliczono:

- ✓ Wylimitowanie negatywnych zjawisk społecznych, takich jak bezrobocie, migracja, wykluczenie społeczne.
- ✓ Podniesienie standardu kulturowo-użytkowego, a także poziomu estetyki Śródmieścia.
- ✓ Wzmocnienie funkcji kulturowych przez ożywienie strefy śródmiejskiej i wzbogacenie jej o nowe centrotwórcze usługi.
- ✓ Ograniczenie ruchu samochodowego w Śródmieściu na rzecz transportu niskoemisyjnego, ciągów pieszych i rowerowych.
- ✓ Uatrakcyjnienie przestrzeni miejskiej nie tylko dla mieszkańców, ale również dla turystów odwiedzających miasto.
- ✓ Wyznaczenie nowych trendów mieszkaniowych — osiedlanie się mieszkańców w atrakcyjnych, komfortowych mieszkaniach w centrum miasta.
- ✓ Wykreowanie nowoczesnej dzielnicy miasta łączącej funkcje usługowo-kulturowe i mieszkaniowe.
- ✓ Zapewnienie atrakcyjności i różnorodności form spędzania wolnego czasu.
- ✓ Poprawa warunków życia mieszkańców. Napływ mieszkańców.
- ✓ Ożywienie gospodarcze — uruchomienie spirali inwestycyjnej, ożywienie koniunktury tworzącej lokalny rynek pracy²².

Modelowa rewitalizacja Bytomia ma na celu kompleksowe podejście, obejmujące: renowację starych budynków, nowe zagospodarowanie terenów oraz budynków przy aktywnym uczestnictwie mieszkańców — „nic o nas bez nas”. Działania władz miasta Bytomia zmierzające do wypracowania Modelowej Rewitalizacji skupiają się na pobudzeniu mieszkańców, przedsiębiorców do aktywnego włączenia się w proces zmiany miasta. Szczegółowe sprawozdania z podejmowanych działań są na bieżąco aktualizowane i upubliczniane na stronie internetowej: bytomodnowa.pl²³. O rezultatach oraz o metodach wykorzystanych i wypracowanych w działaniach w ramach OSI będziemy mogli mówić po zakończeniu procesu rewitalizacji.

Przyglądając się przez ostatnie kilkanaście lat działaniom samorządów województwa śląskiego w obszarze rewitalizacji, można dostrzec z jednej strony pewne

²¹ Obszar Strategicznej Interwencji na rzecz restrukturyzacji i rewitalizacji miast tracących funkcje społeczno-gospodarcze wg nomenklatury w Strategii Rozwoju Kraju 2020.

²² Program rewitalizacji Bytomia na lata 2007—2020 dostępny na stronie internetowej <http://www.bytomodnowa.pl/rewitalizacja-miasta> (data dostępu: 05.09.2015).

²³ <http://www.bytomodnowa.pl/rewitalizacja-miasta> (data dostępu: 02.10.2015).

zmiany podejścia do tych kwestii — od neoliberalnego myślenia prorynkowego i probiznesowego (którego materialnym wyrazem są olśniewające fasadami ze szkła i stali centra biznesu, siedziby banków zawłaszczających centralne ulice miast lub hipermarkety w rodzaju Silesia City Center, zlokalizowane na terenach przemysłowych) do podejścia bardziej wrażliwego na potrzeby społeczności, w których decyzje o kierunkach zmian poprzedza jakaś forma społecznych konsultacji. Takie choćby jak zorganizowane w 2007 roku w Rondzie Sztuki w Katowicach otwarte dla publiczności seminaria, warsztaty prowadzone przez wybitnego architekta młodego pokolenia Tomasza Koniora, autora zwycięskiego projektu konkursu na przebudowę centrum miasta (J. Wódz, K. Wódz, 2009). Z drugiej jednak strony — o czym już wspomniano — wiele polskich miast, m.in. dzięki udziałowi w programie URBACT I oraz II, coraz bardziej otwiera się na różne formy partycypacji społecznej w tworzeniu i realizacji programów rewitalizacji (por. omawiane wcześniej rekomendacje „Support for Cities”).

Organizowanie społeczności w programach rewitalizacji — podstawowe założenia i wskazówki metodyczne²⁴

Organizowanie społeczności lokalnej to — najkrócej rzecz ujmując — proces wspierania ludzi w podejmowanych wspólnie działaniach na rzecz ulepszania własnego środowiska (Twelvetrees, 2002, s. 1), a także metoda profesjonalnego (na ogół) działania, którego celem jest mobilizowanie społeczności do podejmowania wysiłków zmierzających do poprawy jej sytuacji (szerzej zob. K. Wódz, 1998, s. 151—160; Niesporek, Wódz, 2003, s. 112—140). Organizowanie społeczności lokalnej (*community organizing*) jest w wielu krajach traktowane jako samodzielna dziedzina aktywności zawodowej, mająca swoje cele, wartości i metody, a *community workers* uważani są za odrębną w stosunku do pracowników socjalnych grupę zawodową (Skidmore, Thackeray, 1996, s. 94). Praktyka pracy ze społecznością lokalną może być realizowana w ramach różnych podejść i strategii. W literaturze przedmiotu spotykamy wiele typologii pracy ze społecznością, poczynając od klasycznej już koncepcji Jacka Rothmana (1976), który wyróżnia model rozwoju lokalnego (*locality development*), model planowania społecznego (*social planning*) i model akcji społecznej (*social action*), po bardziej rozbudowane typologie, opierające się na zróżnicowanych kryteriach (aksjologicznych, funkcjonalnych, pragmatycznych itp.; szerzej: Wódz, Kowalczyk, red., 2014, s. 101—107).

W Polsce, a także w innych krajach europejskich, gdzie silne są tradycje pedagogiki społecznej, do tych wymienionych tu form pracy środowiskowej należałoby dodać animację społeczno-kulturalną i edukację środowiskową (zob. Pilch, Lepalczyk, red., 1993; Warowicki, Woźniak, red., 2001; Theiss, 2001).

²⁴ Szerzej zob. Wódz, 2011a, s. 36—52.

W przypadku zdegradowanych dzielnic miejskich często mamy do czynienia z koncentracją przestrzenną problemów społecznych: ubóstwa, bezrobocia, dezorganizacji społecznej. Dlatego też, przystępując do budowania programu rewitalizacji określonego obszaru, powinniśmy przygotować szczegółowy, oparty na rzetelnych źródłach profil społeczności, uwzględniający z jednej strony potrzeby poszczególnych grup mieszkańców, z drugiej zaś możliwości i zasoby tkwiące w tej społeczności. W opracowaniu takiego profilu użyteczne mogą być informacje pochodzące z różnych źródeł: obserwacji terenu, danych urzędowych, dokumentacji instytucji i organizacji działających na danym obszarze, ale także — z badań sondażowych, prowadzonych wśród mieszkańców, z wywiadów z ekspertami (instytucjonalnymi i społecznymi), nieformalnymi liderami, z analiz publikacji prasowych i debat publicznych itp. Profil społeczności tworzony na podstawie możliwie najszerszych źródeł danych nie może się ograniczyć — jak to się nieraz dzieje — do diagnozy problemów społecznych. Jego integralnym elementem powinno być rozpoznanie potencjalnych możliwości i zasobów (materialnych, mentalnych, organizacyjnych itp.) tkwiących w ludziach, instytucjach (publicznych / prywatnych), organizacjach społecznych działających w danym środowisku i w szerszej skali.

Rozpoznanie tych zasobów jest warunkiem koniecznym do rozpoczęcia kolejnego etapu budowania programu rewitalizacji, jakim jest sformułowanie, wspólnie z zainteresowanymi mieszkańcami, wstępnej oceny sytuacji i wskazanie priorytetowych obszarów działań. Takie ustalenia wymagają ustanowienia partnerskich relacji pomiędzy wszystkimi zainteresowanymi stronami: reprezentantami mieszkańców, władzą publiczną, biznesem, agencjami rozwoju lokalnego czy regionalnego, deweloperami, organizacjami non-profit itp. Rzecz jasna, tego rodzaju partnerstwo nie jest sprawą prostą ani oczywistą. Mobilizowanie mieszkańców, tworzenie pomostów pomiędzy władzą a różnymi instytucjami czy organizacjami pozarządowymi, godzenie sprzecznych interesów, budowanie koalicji na rzecz określonych programów czy projektów, koordynowanie działań — wszystko to wymaga pomocy ze strony odpowiednio wyszkolonych, profesjonalnych organizatorów społeczności (*community workers*), którzy dysponują odpowiednią wiedzą i umiejętnościami z zakresu metodyki pracy ze społecznością lokalną (Wódz, 2005a; 2010).

Potrzeba profesjonalnych działań staje się tym bardziej oczywista, w im większym stopniu mamy do czynienia ze społecznością zdeorganizowaną, z niskim poziomem kapitału społecznego i brakiem wzorów aktywności obywatelskiej. W takich przypadkach organizowanie społeczności powinno się rozpoczynać na wiele miesięcy przed podjęciem prac nad przygotowaniem programu rewitalizacji (Twelvetrees, 2002, s. 174). Alan Twelvetrees, odnosząc się do doświadczeń brytyjskich, stwierdza, że udane programy rewitalizacji zdegradowanych obszarów miast uzależnione są od spełnienia kilku warunków.

Po pierwsze, pomiędzy partnerami panuje consensus, że programy rewitalizacji muszą być budowane na wiele lat. Perspektywa kilkunastoletnia i dłuższa powinna być standardem, przy czym najlepiej rozpocząć od małych, niewymagających wielkich nakładów finansowych projektów, których efekty są łatwo zauważalne,

a dopiero potem realizować projekty bardziej ambitne i wymagające większego zaangażowania organizacyjnego, finansowego czy technicznego.

Po drugie, panuje zgoda co do konieczności respektowania zasady partnerstwa lub jakiejś formy porozumienia o współpracy pomiędzy aktorami instytucjonalnymi, publicznymi i prywatnymi, organizacjami non-profit / non-for-profit i grupami reprezentującymi interesy mieszkańców itd.

Po trzecie, wyznaczone są osoby lub zespoły doradcze, które zajmują się określaniem strategicznych celów programu i aktywnie działają na rzecz ułatwiania współpracy pomiędzy partnerami. Funkcje te powinny pełnić osoby odpowiednio przygotowane (np. specjaliści z zakresu psychologii zarządzania), niezainteresowane osobiście projektem (przykładowo nie może to być kierownik projektu). Rola takiej osoby (lub zespołu) nabiera szczególnego znaczenia wtedy, gdy w trakcie pracy nad programem lub podczas jego implementacji dochodzi do różnicy zdań czy konfliktów, wymagających prowadzenia negocjacji i mediacji.

Po czwarte, partnerstwo wymaga odpowiedniego wsparcia organizacyjnego i kadrowego, najlepiej ze strony kluczowego aktora instytucjonalnego (np. władzy publicznej) albo strategicznego inwestora (Twelvetreets, 2002, s. 167—168).

Rzecz jasna, spełnienie wymienionych warunków okazuje się w praktyce niezmiernie trudne. Budowanie dobrych relacji pomiędzy partnerami zaangażowanymi w realizację programu rewitalizacji jest zadaniem wymagającym profesjonalnego przygotowania, to z pewnością pole do współdziałania specjalistów z różnych dziedzin, przede wszystkim specjalistów pracy socjalnej, ale także psychologów czy socjologów (Wódz, 2010, s. 24—26). Doświadczenia krajów o rozbudowanych tradycjach pracy ze społecznościami w środowiskach dotkniętych wielorakimi upośledzeniami, gdzie poziom dezorganizacji społecznej jest wysoki, a oczekiwane zmiany powinny obejmować niemal wszystkie sektory życia społeczności — od odbudowy więzi społecznej, poprzez edukację, tworzenie miejsc pracy (niekoniecznie w sektorze rynkowym), kulturę, po aktywność obywatelską — pokazały, że jedynym sensownym rozwiązaniem są całościowe programy rewitalizacji danego obszaru miasta, stanowiące element zintegrowanej, kompleksowej polityki miejskiej (zgodnie z wytycznymi sformułowanymi w Agendzie Terytorialnej UE oraz „Karcie lipskiej na rzecz zrównoważonych miast europejskich”, przyjętej na Nieformalnym Spotkaniu Ministrów Państw Członkowskich UE ds. Spójności Terytorialnej i Rozwoju Miast, które odbyło się w Lipsku w dniach 24—25 maja 2007 roku). Jak dotąd tego rodzaju myślenie z trudem przebija się do mentalności lokalnych władz, choć coraz więcej gmin przyjmuje Lokalne Programy Rewitalizacji. Pewną szansą na przełamanie impasu w tym obszarze miały być projekty systemowe realizowane w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki, Priorytet I: Zatrudnienie i integracja społeczna, Działanie 1.2: Wsparcie systemowe instytucji pomocy i integracji społecznej:

Projekt 1.17: rewitalizacja społeczna, którego celem było: stworzenie ogólnego modelu rewitalizacji społecznej oraz modelu partnerstwa lokalnego, wypracowanie najlepszych rozwiązań w ramach pilotażu programów rewitalizacji społecznej, wypracowanie metody szkolenia lokalnych inicjatorów partnerskich projektów

rewitalizacji, zrealizowanie 40 programów rewitalizacji w gminach o różnej wielkości i problemach, upowszechnienie wypracowanych rozwiązań oraz ocena skuteczności i efektywności wdrożonych programów;

Projekt 1.18: tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej, w którym zakładano m.in. opracowanie i wdrożenie do końca 2013 roku standardów instytucji i usług pomocy społecznej, w tym „wypracowanie innowacyjnego standardu środowiskowej pracy socjalnej / organizowania środowiska lokalnego, zorientowanego na aktywizujące wsparcie grup społecznych, środowisk i społeczności lokalnych zagrożonych marginalizacją i wykluczeniem społecznym” (www.crzl.gov.pl [data dostępu: 18.10.2015]).

Pierwszy z wymienionych projektów miał być komplementarny wobec realizowanych przez gminy (wcześniej w ramach ZPORR, a następnie — RPO, oś tematyczna: rewitalizacja) Lokalnych Programów Rewitalizacji, co wydaje się sensowne. Kłopot w tym, że w żadnym z dostępnych na stronie Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich dokumentów dotyczących tego programu, w tym kluczowego — jak się wydaje — podręcznika dla partnerów lokalnych (por. „Wytyczne w zakresie konstruowania Lokalnych Programów Rewitalizacji Społecznej. Materiały pomocnicze dla partnerstw lokalnych [...]”. CRZL, Warszawa 2010) nie znajdziemy wskazówek działania zgodnego z wypracowanym w UE modelem polityki miejskiej (ACQUIS URBAN) czy też nawiązania do konkretnych programów, realizowanych w ramach sieci URBACT lub EUROCITIES — w obu tych sieciach uczestniczy wiele miast polskich, korzystających z doświadczeń w zakresie zrównoważonego rozwoju miast i rewitalizacji społecznej swoich zachodnich partnerów (w Polsce francuskie doświadczenia w dziedzinie rewitalizacji czy szerzej — polityki miejskiej popularyzuje od lat 90. ubiegłego wieku Stowarzyszenie Forum Rewitalizacji, www.fr.org.pl). Opracowany w ramach tego projektu na podstawie wyników badań efektywności i skuteczności I oraz II edycji Programów Rewitalizacji Społecznej „Modelowy Standard Aktywnej Integracji” (CRZL, Warszawa 2015) zawiera już pewne nawiązania do szerzej rozumianej rewitalizacji zdegradowanych obszarów miast, jednak nawiązania te są bardzo ogólne i nie uwzględniają aktualnego stanu prawnego i wskazówek zawartych w cytowanych wcześniej dokumentach, zwłaszcza w „Wytycznych w zakresie rewitalizacji w programach operacyjnych na lata 2014—2020” i w Ustawie o rewitalizacji z 23 lipca 2015 roku.

Celem drugiego projektu systemowego (1.18) było doskonalenie metodyki działań środowiskowych. W ramach tego projektu poza wartościowymi publikacjami, w tym przetłumaczonymi na język cenionymi w Europie podręcznikami i przewodnikami dla organizatorów społeczności, opracowany został ramowy model środowiskowej pracy socjalnej (Bąbska i in., 2012). W modelu tym wyodrębniono trzy podstawowe role organizatora społeczności, animator lokalny, organizator sieci społecznych i lokalny polityk społeczny (Kaźmierczak i in., 2013). Doceniając znaczenie tych dokonań w upowszechnieniu w instytucjach pomocy i integracji społecznej metodyki organizowania społeczności, trudno nie zauważyć, że ich wpływ na kształt Lokalnych Programów Rewitalizacji był znikomy.

Perspektywy wykorzystania metody organizowania społeczności w programach rewitalizacji społecznej w województwie śląskim — studium przypadku (Lipiny)

Nie ulega wątpliwości, że kluczem do powodzenia programów rewitalizacji jest wsparcie ze strony władz publicznych, zarówno na szczeblu lokalnym, jak i centralnym. W tym pierwszym przypadku chodzi o wsparcie w postaci wpiśnięcia strategii rozwoju społeczności (organizowania społeczności) do lokalnego programu rewitalizacji, w tym drugim — przede wszystkim o systemowe wsparcie w postaci polityki miejskiej, którą przedstawiono wcześniej. Jak dotąd w obu tych obszarach jesteśmy dopiero na początku drogi. Jednak wiele polskich miast, m.in. dzięki udziałowi w programie URBACT I oraz II, coraz bardziej otwiera się na różne formy partycypacji społecznej w tworzeniu i realizacji programów rewitalizacji. Co do metodyki organizowania społeczności lokalnej, to wciąż do wyjątków należą sytuacje, gdy w programach rewitalizacji występują nawiązania do niej, choć pierwsze kroki w kierunku upowszechnienia tej metody w praktyce pomocy społecznej zostały podjęte w Programach Aktywności Lokalnej²⁵.

Przykładem kompleksowego podejścia do procesów rewitalizacyjnych na zdegradowanym terenie jest świętochłowska dzielnica Lipiny. Aby wyjaśnić, dlaczego Lipiny wymagają wszechstronnej odnowy, należy odwołać się do historii obszaru objętego interwencją. Pierwsza wzmianka o Lipinach pojawiła się w akcie sprzedaży ziem w 1802 roku. Już kilka lat później rozpoczęto tam prace wydobywcze. W 1833 roku powstała fabryka siarkowa, a następnie huta cynku, co przyczyniło się do degradacji środowiska naturalnego tego obszaru. W tym czasie liczbę ludności zamieszkującej osadę szacowano na 110 osób (Szefer, 1970). W latach następnych, wraz z powstaniem nowych zakładów pracy, liczba ta diametralnie wzrosła i w 1855 roku Lipiny zaludniało już ponad 1 150 osób. Wkrótce potem Śląska Spółka Akcyjna dla Górnictwa i Hutnictwa Cynkowego przejęła miejscowe zakłady pracy, w tym huty oraz kopalnie, w wyniku czego wzrosła skala produkcji przemysłowej. W 1875 roku wybudowano kościół, a następnie podjęto decyzję o tym, by Lipiny stały się samodzielną gminą, która wówczas liczyła już ponad

²⁵ Chodzi o narzędzia aktywnej integracji, wprowadzone po raz pierwszy do pomocy społecznej w przyjętym w 2006 roku przez Radę Ministrów krajowym programie „Zabezpieczenie Społeczne i Integracja Społeczna na lata 2006—2008”, takie jak: Programy Aktywności Lokalnej, adresowane do konkretnych grup osób funkcjonujących w danej społeczności lub do całej społeczności (w tym drugim przypadku chodzi o uruchomienie aktywności społeczno-edukacyjnej opierającej się na partnerstwie lokalnym lub publiczno-społecznym: instytucji publicznych, takich jak szkoła, ośrodek kultury, biblioteka, oraz organizacji pozarządowych), kontrakt socjalny, wsparcie rozwoju sektora ekonomii społecznej, zwłaszcza spółdzielczości socjalnej, centrów integracji społecznej i klubów integracji społecznej. Narzędzia te miały być elementem nowego, aktywizującego podejścia do pomocy społecznej czy szerzej — aktywnej polityki społecznej (Rymśza, 2004; Szarfenberg, 2007).

7 900 mieszkańców²⁶. Głównym źródłem utrzymania mieszkańców była praca w kopalni „Śląsk-Matylda” oraz w Hucie Cynku „Silesia”, niegdyś największej w Europie. Restrukturyzacja tradycyjnego przemysłu ciężkiego doprowadziła do likwidacji 16 tys. miejsc pracy (w 1977 roku zamknięto kopalnię „Śląsk-Matylda”, w latach 90. XX wieku Hutę Cynku „Silesia”²⁷), co zapoczątkowało procesy degradacji społeczno-ekonomicznej całej dzielnicy Lipiny²⁸. Działania zmierzające do poprawy komfortu życia mieszkańców świętochłowickiej dzielnicy Lipiny zostały zainicjowane przez władze miasta w roku 2013 przy współudziale Studium Pracy Socjalnej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach²⁹. Podpisanie umowy porozumienia dało impuls do podjęcia energicznych działań zmierzających do pobudzenia potencjału społeczności lokalnej na rzecz działań odnowy Lipin. W pracach nad budowaniem potencjału społeczności lokalnej przyjęto założenie, że proponowane działania powinny tworzyć warunki dla rzeczywistej, nie tylko pozorowanej zmiany dzielnicy Lipiny. Dlatego zespół swoją pracę rozpoczął od rzetelnej diagnozy potrzeb i potencjału społeczności lokalnej ze szczególnym uwzględnieniem problemów społecznych, gospodarczych, ekologicznych oraz kulturowych, mających wpływ na trwałość proponowanych rozwiązań. Podczas projektowania nie bez znaczenia było uwzględnienie głosu samych mieszkańców dzielnicy, gwarantującego trwałość procesu odnowy tkanki społecznej. Realizacji działań miał służyć powołany Uchwałą Rady Miasta Program Aktywności Lokalnej (PAL) „Razem możemy więcej” dla dzielnicy Lipiny na lata 2013—2020³⁰, który to miał być odpowiedzią na możliwości i ambicje mieszkańców dzielnicy Lipiny w budowaniu pozytywnej zmiany. Strategia ta angażowała środowisko akademickie, które miało na celu wzmocnienie i budowanie kapitału społecznego. Zasada ścisłej współpracy Studium Pracy Socjalnej oraz władz miasta Świętochłowice podczas realizacji PAL stała się początkiem procesu rewitalizacji dzielnicy Lipiny metodą organizowania społeczności lokalnej. Działania zmierzające do poprawy sytuacji mieszkańców Lipin oparte były na planie działania, który obejmował następujące prace: rzetelną diagnozę uwzględniającą wizję mieszkańców, cele, projekty podejmowanych działań przy udziale społeczności, zasady ich finansowania. Za priorytety w procesie zmiany uznano:

- budowanie potencjału społeczności lokalnej dzięki wzmacnianiu więzi społecznych,
- poprawę bezpieczeństwa,
- zmianę wizerunku dzielnicy przez promowanie działań mieszkańców.

²⁶ Obecnie liczba ta wynosi 6 544 osoby, co stanowi 13% ogółu mieszkańców miasta (dane udostępnione przez Urząd Miasta Świętochłowice w czerwcu 2013 roku na potrzeby „Diagnozy problemów i potrzeb” realizowanej przez Studium Pracy Socjalnej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach).

²⁷ W dostępnych źródłach brak informacji o dokładnej dacie zamknięcia Huty Cynku „Silesia”.

²⁸ Kwestie te były przedmiotem szczegółowych analiz w wielu publikacjach, zob. m.in. Wódz, red., 1992; J. Wódz, 1998; Faliszek, Łęcki, Wódz, 2001; J. Wódz, K. Wódz, 2009; Wódz, red., 2013.

²⁹ Wcześniejsze działania rewitalizacyjne w dużej mierze opierały się na modernizacji budynków, ulic, chodników.

³⁰ Uchwała nr XXIX/349/13 Rady Miejskiej w Świętochłowicach z dnia 27 lutego 2013 r.

Projektując te działania, oczekiwano, że realizacja Programu Aktywności Lokalnej przyniesie znaczącą zmianę wizerunku dzielnicy Lipiny oraz pobudzi społeczność lokalną do działania w celu poprawy jakości życia. Warto zaznaczyć, że lipiński PAL finansowany jest w 100% z budżetu miasta Świętochłowice. Do kierowania pracami PAL został powołany koordynator, nadzorujący realizację działań podejmowanych przez studentów Studium Pracy Socjalnej. W grudniu 2014 roku oddano do użytku Programu Aktywności Lokalnej siedzibę, która stała się klubem mieszkańca skierowanym do całej społeczności lokalnej. Pozwoliło to wyłonić lokalnych liderów, którzy w obrębie swoich ulic organizowali społeczność do samodzielnych inicjatyw, mających na celu zmianę najbliższego otoczenia. Do takich działań bez wątpienia należą remonty podwórek, których koszty częściowo pokrywali sami mieszkańcy poszczególnych kamienic.

Kolejnym krokiem podjętym przez mieszkańców było skierowanie do władz miasta pisma w sprawie udostępnienia większego lokalu przeznaczonego na klub. Społeczność lokalna wskazała wymagające remontu pomieszczenie, które pełniłoby funkcje klubu, i zadeklarowała gotowość partycypacji w pracach remontowych. Postulaty mieszkańców zostały uwzględnione w Lokalnym Programie Rewitalizacji Świętochłowic do roku 2030³¹. LPR stanowi bowiem kontynuację działań w zakresie rewitalizacji obszarów zdegradowanych, prowadzonych w ramach Lokalnego Programu Rewitalizacji Obszarów Miejskich Świętochłowic na lata 2007—2015. Warto w tym miejscu nadmienić, że w pracach związanych z opracowaniem LPR aktywnie uczestniczyli przedstawiciele organizacji pozarządowych, mieszkańcy, pracownicy samorządowi, przedsiębiorcy, którzy na każdym etapie prac mieli możliwość wniesienia swoich pomysłów, opinii, stanowisk, sprzeciwu. Konsultacje społeczne skierowane były do szerokiego grona odbiorców, a gotowy dokument został poddany weryfikacji podczas otwartych konsultacji społecznych z przedstawicielami społeczności lokalnej. Ważnym elementem w procesie rewitalizacji dzielnicy Lipiny są mieszkańcy, którzy dzięki pracy w Programie Aktywności Lokalnej zaczynają aktywnie uczestniczyć w życiu dzielnicy. W rozmowach podkreślają, że jest to program, który sami tworzą i mają wpływ na podejmowane działania.

Z dotychczasowych doświadczeń w rewitalizacji wynika, że:

- Aktywna współpraca środowiska akademickiego ze środowiskiem samorządowym oparta na pracy na potencjale społeczności powoduje znaczący wzrost aktywności mieszkańców.
- Międzysektorowe kontakty mobilizują do działania. Podpisanie porozumienia o współpracy pomiędzy Studium Pracy Socjalnej a Urzędem Miasta Świętochłowice z pewnością ma znaczenie dla budowania polityki społecznej w mieście. Nie

³¹ Lokalny Program Rewitalizacji Świętochłowic do roku 2030 (Świętochłowice 2014) został przygotowany przy udziale pracowników Studium Pracy Socjalnej. Omawiany dokument był konsultowany z mieszkańcami Świętochłowic. Opracowanie LPR było elementem projektu „Zintegrowane podejście do problemów obszarów funkcjonalnych na przykładzie Chorzowa, Rudy Śląskiej i Świętochłowic”, który był współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Programu Operacyjnego Pomoc Techniczna.

bez znaczenia dla stron partnerstwa są walory edukacyjne znacznie wybiegające poza problemy świętochłowskiej dzielnicy Lipiny. Podejmowane działania służą kształtowaniu standardów w organizowaniu społeczności lokalnych.

- Rezultaty działań zależą od zaangażowania mieszkańców w proces zmiany. Determinacja partnerów w działaniu i głębokie poczucie odpowiedzialności jest warunkiem niezbędnym w osiągnięciu celów.

Wnioski

Województwo śląskie jest jednym z najgłębiej dotkniętych zmianami strukturalnymi regionów Polski. Znacząca część dużych miast województwa boryka się z problemami degradacji śródmieść, dawnych osiedli robotniczych czy zdewastowanych terenów przemysłowych, małe miasta oraz gminy wiejskie dotyka głównie problem degradacji budynków użyteczności publicznej czy dewastacji terenów zielonych oraz zachwiania ładu przestrzennego. Dotychczasowe działania podejmowane przez samorządy w ramach Lokalnych Programów Rewitalizacji nie przyniosły oczekiwanych rezultatów, brak w nich było spójnej koncepcji całościowej rewitalizacji terenów objętych interwencją. W poprzedniej perspektywie finansowej UE (2007—2013) aktywność miast ograniczała się zazwyczaj do pozyskiwania środków zewnętrznych na inwestycje infrastrukturalne i przestrzenne, potrzeby społeczności lokalnych były na dalszym planie, a ich zaspokajanie ograniczało się przede wszystkim do kręgu osób i rodzin korzystających z pomocy społecznej. Nowa perspektywa finansowa (2014—2020) dzięki unormowaniom prawnym, o których była wcześniej mowa, otwiera drogę do całościowego podejścia do rewitalizacji obszarów wymagających interwencji. Ustawa o rewitalizacji daje samorządom narzędzia umożliwiające skuteczne ożywienie obszarów zdegradowanych i przywrócenie im użyteczności, np. odtworzenie lub zmiana ich funkcji przez włączenie interesariuszy na podstawie GPR. Jednak wszelkie podjęte działania w obszarze organizowania społeczności lokalnej i rewitalizacji mogą przynieść pożądane efekty pod warunkiem ścisłej i wielopłaszczyznowej współpracy międzysektorowej z uwzględnieniem w procesie decyzyjnym głosu społeczności lokalnej. Dlatego też działania środowiskowe nie mogą ograniczać się do aktywnej integracji klientów pomocy społecznej, lecz powinny obejmować całą społeczność lokalną. Tylko takie podejście gwarantuje trwałość procesu zmiany. Budowanie potencjału społeczności lokalnej to praca na rzecz rozwoju lokalnych organizacji i budowania nieformalnych struktur współpracy przez działania edukacyjne, szkoleniowe, adresowane do całej populacji, których celem jest kształtowanie umiejętności definiowania i osiągania celów oraz partycypacji w projektach realizowanych dla społeczności lokalnej i w tej społeczności (Skinner, 1997).

Literatura

- Bąbska B., Dudkiewicz M., Jordan P., Kaźmierczak T., Kozdrowicz E., Mendel M., Popłońska-Kowalska M., Rymsza M., Skrzypczak B., 2012: *Ramowy Model Środowiskowej Pracy Socjalnej / organizowania społeczności lokalnej*. CAL.
- Dumoulin P., Dumont R., Bross N., Masclet G., 2006: *Travailler en réseau. Méthodes et pratiques en intervention sociale*. Paris: Dunod.
- Dziekoński R.O., 2008: *Polityka miejska. Rozwój obszarów zurbanizowanych*. Ministerstwo Infrastruktury, czerwiec, <http://www.mi.gov.pl> (data dostępu: 30.10.2015).
- Faliszek K., Łęcki K., Wódz K., 2001: *Górnicy — zbiorowości górnicze u progu zmian*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”.
- Geddes M., Benington J., 2001: *Local Partnership and Social Exclusion in the European Union. New forms of local social governance?*. London and New York: Routledge.
- Geddes M., Le Gales P., 2001: *Local Partnership, welfare regimes and local governance: a process of regime restructuring?*. In: M. Geddes, J. Benington, eds.: *Local Partnership and Social Exclusion in the European Union. New forms of local social governance?* London and New York: Routledge.
- Jarczewski W., 2012: *Rewitalizacja w RPO 2007—2013*. Kraków: Instytut Rozwoju Miast.
- Jordan P., Skrzypczak B., red., 2002: *Centrum Aktywności Lokalnej jako metoda rozwoju społeczności lokalnej*. Warszawa: CAL.
- Juzwa N., Wódz K., red., 1996: *Rewitalizacja historycznych dzielnic mieszkально-przemysłowych. Idee — projekty — realizacje*. Katowice: GRAPH.
- Kaźmierczak T., Bąbska B., Popłońska-Kowalska M., Rymsza M., 2013: *Środowiskowe role zawodowe pracownika socjalnego*. Warszawa: ISP/CAL.
- Kowalczyk B., 2009: *Programy aktywności lokalnej szansą rozwoju pracy socjalnej metodą organizowania społeczności lokalnej?*. W: K. Wódz, K. Faliszek, red.: *Aktywizacja — integracja — spójność społeczna. W poszukiwaniu innowacyjnych rozwiązań w obszarze polityki społecznej i pracy socjalnej*. Toruń: Akapit.
- „Krajowy program Zabezpieczenie społeczne i integracja społeczna na lata 2006—2008”. Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.
- Kubisch A.B., 1985: *Comprehensive Community Initiatives: Lessons in Neighborhood Transformation*, <http://www.nhi.org/online/issues/85/compcomint.html> (data dostępu: 15.10.2015).
- „Lokalny Program Rewitalizacji Świętochłowic do roku 2030”. Świętochłowice 2014.
- Mikkelsen S., Scheffler N., Wakefield N., 2007: „Support for Cities” (URBACT 2002—2006). *Raport końcowy dla Śląskiego Związku Gmin i Powiatów*. Katowice, 26 czerwca.
- Niesporek A., Wódz K., 2003: *Grupy marginalizowane, przedsiębiorczość społeczna, praca socjalna — strategia rozwoju społeczności lokalnych*. W: T. Kaźmierczak, M. Rymsza, red.: *W stronę aktywnej polityki społecznej*. Warszawa: ISP.
- Pilch T., Lepalczyk I., red., 1993: *Pedagogika społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo „Żak”.
- „Program Operacyjny Kapitał Ludzki 2007—2013”, 2007. Warszawa: Ministerstwo Rozwoju Regionalnego.

- Rendchen G., 1996: *Bariery rewitalizacji dzielnic mieszkalno-przemysłowych (na przykładzie Kolonii Zgorzelec w Bytomiu)*. W: N. Juzwa, K. Wódz, red.: *Rewitalizacja historycznych dzielnic mieszkalno-przemysłowych. Idee — projekty — realizacje*. Katowice: GRAPH, s. 41—50.
- Rothman J., 1976: *Three Model of Community Organization Practice*. In: F.M. Cox et al., eds.: *Strategies of Community Organization*. Illinois.
- Rymsza M., 2004: *Praca socjalna i pracownicy socjalni w modelu aktywnej polityki społecznej*. W: K. Wódz, K. Piątek: *Socjologia i polityka społeczna a aktualne problemy pracy socjalnej, dylematy teorii i praktyki*. Toruń.
- Siemiński W., Topczewska T., 2009: *Rewitalizacja miast w Polsce przy wsparciu funduszami UE w latach 2004—2008*. Warszawa: Difin.
- Skalski K., 2002: *Rewitalizacja starych dzielnic miejskich*. W: Z. Ziobrowski, D. Ptaszycka-Jackowska, A. Geissler, red.: *Rewitalizacja. Rehabilitacja. Restrukturyzacja. Odnowa Miast*. Kraków: Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej.
- Skalski K., 2004: *Szanse i zagrożenia programów rewitalizacji*. W: L. Frąckiewicz, red.: *Wykluczenie. Rewitalizacja. Spójność społeczna*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Skalski K., 2009: *Rewitalizacja we Francji — zarządzanie przekształceniami obszarów kryzysowych w miastach*. Kraków: IRM.
- Skidmore R.A., Thackeray M.G., 1996: *Wprowadzenie do pracy socjalnej*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Skinner S., 1997: *Building Community Strengths: A Resource Book on Capacity Building*. London: Community Development Foundation.
- Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego “Śląskie 2020+”. Wydział Planowania Strategicznego i Przestrzennego; Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego; Katowice 2013.
- Szarfenberg R., 2007: *Rodzaje i formy aktywnej polityki społecznej*. W: G. Firlić, M. Szyłko-Skoczny: *Polityka społeczna*. Warszawa: PWN.
- Szefer W., 1970: *Świętochłowice. Zarys rozwoju miasta*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Theiss W., 2001: *Mała Ojczyzna: kultura — edukacja — rozwój lokalny*. Warszawa: „Żak”.
- Twelvetrees A., 2002: *Community Work*. Houndmills.
- Warowicki M., Woźniak Z., red., 2001: *Aktywność obywatelska w rozwoju społeczności lokalnej*. Warszawa: Wydawnictwo Municipium.
- Wódz J., 1998: *Problemy społeczne wynikające z bezrobocia a patologia społeczna w starym regionie przemysłowym — perspektywa dla dalszych badań socjologicznych*. W: J. Wódz, K. Czekać, red.: *Patologia społeczna w aglomeracji miejskiej Górnego Śląska: specyfika zjawiska w regionie poddanym restrukturyzacji gospodarki*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Wódz J., Wódz K., 2009: *Restrukturyzacja ekonomiczna województwa śląskiego a przekształcenia społeczno-kulturowe miast. W poszukiwaniu nowej tożsamości*. W: G. Gorzelak, M.S. Szczepański, W. Ślęzak-Tazbir, red.: *Człowiek—Miasto —Region. Związki i interakcje. Księga Jubileuszowa Bohdana Jałowieckiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Wódz K., 1998: *Praca socjalna w środowisku zamieszkania*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.

- Wódz K., 2003: *Przestrzeń problemów społecznych w mieście — wskazania dla praktyki*. W: M.S. Szczepański, J. Wódz, red.: *Miejska przestrzeń publiczna w dobie transformacji*. Dąbrowa Górnicza—Tychy: Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej.
- Wódz K., 2005a: *Partnerstwo społeczne, czyli jak budować kapitał społeczny w środowisku lokalnym*. W: B. Kożusznik przy współudziale A. Wziątek-Staśko, red.: *Zarządzanie kapitałem ludzkim wobec wejścia Polski do Unii Europejskiej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wódz K., 2005b: *Dylematy współczesnej pracy socjalnej*. W: L. Frąckiewicz, red.: *Zapobieganie wykluczeniu społecznemu*. Katowice: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach.
- Wódz K., 2008a: *Wprowadzenie*. W: K. Wódz, S. Pawlas-Czyż, red.: *Praca socjalna wobec nowych obszarów wykluczenia społecznego*. Toruń: Akapit.
- Wódz K., 2008b: *Jak pomagać bezdomnym? Uwagi na marginesie metody towarzyszenia*. W: A. Wiktorska-Święcka, red.: *Wyprowadzić na prostą*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Wódz K., 2010: *Zarządzanie sferą społeczną w programach rewitalizacji miast*. W: B. Kożusznik przy współpracy M. Chrupały-Pniak, red.: *Zastosowania psychologii w zarządzaniu*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wódz K., 2011a: *Organizacja pracy ze społecznością lokalną jako instrument rewitalizacji społecznej*. W: B. Skrzypczak, red.: *Rewitalizacja społeczna. Od aktywizacji do rozwoju lokalnego*. Radom: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji.
- Wódz K., 2011b: *Terytorializacja polityki społecznej a środowiskowa praca socjalna*. W: K. Piątek, K. Szymańska-Zybertowicz, red.: *Profesjonalna praca socjalna. Nowy paradygmat czy niedokończone zadanie*. Toruń: Akapit.
- Wódz K., red., 1992: *Przestrzeń — środowisko społeczne — środowisko kulturowe. Z badań nad starymi dzielnicami miast Górnego Śląska*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wódz K., red., 2013: *Zapomniane miejsca, zapomniani ludzie: restrukturyzacja ekonomiczna a zmiana kulturowa*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Wódz K., Faliszek K., Kowalczyk B., Leśniak-Berek E., Mandrysz W., 2010: *Programy Aktywności Lokalnej jako instrument aktywizacji środowiska lokalnego — wstępna próba oceny*. „Przegląd Socjologiczny”, T. LIX/4.
- Wódz K., Kowalczyk B., red., 2014: *Organizowanie społeczności. Modele i strategie działania*. W: M. Grewiński i in., red.: „Nowa Praca Socjalna”. Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- „Wytyczne w zakresie konstruowania Lokalnych Programów Rewitalizacji Społecznej. Materiały pomocnicze dla partnerstw lokalnych w ramach projektu systemowego Rewitalizacja Społeczna, Program Operacyjny Kapitał Ludzki, Działanie 1.2.: Systemowe Wsparcie Instytucji Pomocy i Integracji Społecznej”. CRZL, Warszawa 2010.
- Zasady przygotowania, realizacji i rozliczania projektów systemowych Ośrodków Pomocy Społecznej, Powiatowych Centrów Pomocy rodzinie oraz Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Systemie realizacji Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007—2013*. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, grudzień 2008.

Materiały niepublikowane

„Krajowa Polityka Miejska 2023. Projekt”, wersja 1, Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, marzec 2014.

„Narodowy Plan Rewitalizacji 2022”. Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, 2014.

„Wytoczne w zakresie rewitalizacji w programach operacyjnych na lata 2014—2020”. Minister Infrastruktury i Rozwoju, Warszawa 3 lipca 2015.

Akty prawne

Uchwała nr XXIX/349/13 Rady Miejskiej w Świętochłowicach z dnia 27 lutego 2013 r.

Uchwała Sejmiku Województwa Śląskiego Nr IV/38/2/2013 z dnia 1 lipca 2013 r.

Ustawa o rewitalizacji z dnia 23 lipca 2015 (Dz.U. 2015, poz. 1777).